

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Szeverényi Sándor – Várnai Zsuzsa (szerk.): „a te Columbusod, Vespuccid”. Tanulmányok Sajnovics Jánosról és a 250 éves Demonstratióról.

Studia uralo-altaica, Supplementum 12. Szeged, 2023. 126 l.

ISBN 978-963-306-971-4, ISSN 3004-1384 (Online)

Az utóbbi időben örvendetes módon megszorodtak a Sajnovics Jánossal kapcsolatos kutatások. Nemcsak hazai, hanem külföldi szerzők is foglalkoznak e témával. A magyar szerzők közül elsősorban Szij Enikő, C. Vladár Zsuzsa, Kelemen Ivett, Kontler László és Szeverényi Sándor készít Sajnovics munkásságához kapcsolódó tanulmányokat, a külföldiek közül pedig a norvég Per Pippin Aspaas.

A kötet keletkezési körülményeit Szeverényi Sándor és Várnai Zsuzsa tárja elénk az előszóban (7–10). 2020-ban a finnugrisztika és az összehasonlító nyelvészet alaplívének tekintett *Demonstratio* megjelenésének 250. évfordulóját ünnepeltük. Ebből az alkalomból több konferenciát is rendeztek, jelen kötetben az MTA által szervezett *Demonstratio 250* című konferencia előadásaiból került közlésre egy válogatás. A konferencia célja az volt, hogy összehozza a különböző tudományterületek kutatóit, akik különféle szempontokat figyelembe véve foglalkoztak a *Demonstratio*-val. Az is cél volt, hogy megmutassák: Számiföld őslakosai, a számik élő nép, akik a 21. század releváns európai kisebbségét alkotják. Magát a *Demonstratio*-t magyarul is el tudjuk olvasni, C. Vladár Zsuzsa és Szij Enikő jóvoltából.

A konferenciakötetben hat színvonalas tanulmány kapott helyet. Az első Per Pippin Aspaas tanulmánya: *Skandináv óriások vállán állva? Szellemi örökség Sajnovics János Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse című művében* (11–33). 1768–1769-ben Sajnovics János és Hell Miksa asztronómiai expedíció keretében utazott északra, amelynek eredeti célja az volt, hogy 1769. június 3-án megfigyeljék a Vénusz Nap előtti átvonulását. Emellett azonban számos kiegészítő vizsgálatot is végeztek. Ezek során egy olyan hipotézist is teszteltek, amelyet előttük már néhányan felvetettek: a magyar és a számi nyelv rokonságát. A nyelvészeti vizsgálatok során, amelyhez Sajnovics segítségül hívott egy lutheránus lelkészt, anyanyelvi

számokkal beszélgetett a csillagász, aki a számi szavakat hallás után jegyezte le. Rájött, hogy minden számi fonéma megvan a magyarban is, így tkp. akcentus nélkül ki tudta mondani a leírt szavakat. A nyelvészeti munkához Koppenhágába visszatérve látott neki, ahol több, főleg skandináv tudós munkájára alapozva megírta a finnugrisztika alapművét, a *Demonstratio*-t. (Innen a cikk címe.) Sajnovics inspirációit tematikusan lehet csoportosítani. 1) Knud Leem és Pehr Högstrom gondolata, miszerint egy nyelv fonetikája annak elsődleges jellemzői közé tartozik. 2) Ifjabb Olaus Rudbeck és Marcus Wöldike szerint nyelvek összehasonlításakor a valláson és hitvilágon kívüli szavakat kell felhasználni. 3) Johan Ihre *Glossarium Suiogothicum* című művében leírja, hogy a hangváltozások általános törvényei fontosabbak, mint a feltűnő hasonlóságok. 4) Marcus Wöldike szerint a nyelvek nyelvtani szerkezete is kulcsfontosságú a rokonság megítélésakor. 5) Ifjabb Rudbeck és Ihre azt állították, hogy a rokon nyelvek egy közös, gyakran elveszett származási nyelv dialektusai. – 1770. április elejére elkészült a *Demonstratio*, koppenhágai nyomtatásban, majd miután Sajnovicsék visszatértek Magyarországra, megjelentették a bővített kiadását is. Ennek fogadtatása vegyes képet mutat.

Aspaas után Kontler László *Egy felvilágosult reformer és három (ex-)jezsuita: Van Swieten, Hell, Kollár, Sajnovics – és a Demonstratio* című keletkezéstörténeti tanulmányát olvashatjuk (35–47). Az írás azt vizsgálja, hogy mi lehetett Sajnovicsék nyelvészeti kutatásához az inspiráció forrása, melynek megválaszolása Kontler szerint „rávilágíthat a tudástermelés környezetét meghatározó hatalmi dinamikára és kapcsolati hálók szerepére” (36). Azt feltételezi, hogy explicit bizonyíték hiányában lehetséges, hogy talán mégis volt a nyelvészeti munkának expedíció előtti előzménye és mégsem rögtönzésről volt szó. A cikk kitér a Mária Terézia korabeli egyetemi és tudományos életre, melynek a megújítása éppen Hell Miksa és Sajnovics idejében zajlott. A heliocentrikus világkép jegyében fogant műveket a Vatikán levette a tiltott könyvek jegyzékéről, és megkezdődött az újabb tankönyvek írása. Hell Miksa fontos személy volt a bécsi birodalmi tudományos életben, és patrónusként nagy szerepe volt abban is, hogy a birodalom távoli szegleteiben élő tudósoknak segítsen, többek között a magyar kollégáinak. Kontler levélrészleteket hoz fel példának arra, hogy Hell Miksa, annak bécsi helyettese, Sajnovics és Gerard Van Swieten (királyi személyi orvos, tanulmányi igazgató és udvari főkönyvtáros) valóban beszéltek arról, hogy a számik nyelvvel foglalkozni kell. Hell Miksa azonban később ellentmond magának, mert míg a kezdeményezést végső soron Van Swietennek tulajdonítja, egyre inkább magának követelte az érdemeket. A tanulmány megemlíti Kollár Ádám Ferenc császári és királyi könyvtárost is, aki lelkesen várta a *Demonstratio* magyar-

országi megjelenését, és nyolc hónappal a kiadás után recenziót is közölt a műről. Dicsérte magát a vállalkozást, Hell Miksát és kiváltképp Sajnovicsot, és meggyőzőnek nevezte a metodológiát, ellentétben a hun–magyar rokonság híveinek módszereivel. Kendőzetlen véleménye miatt Kollár recenziójának is szerepe volt abban, hogy a „másik oldal” hűvösen fogadta a *Demonstratio*-t.

A következő cikk C. Vladár Zsuzsa tollából származik. A *Demonstratio magyar nyelvtani forrásai* (49–60) azoknak a magyar tudományos műveknek szegődik nyomába, amelyek ismerete nélkül Sajnovics talán nem írhatta volna meg a szóban forgó alpművet. Sajnovicsot eredetileg nem magyar anyanyelve miatt választotta maga mellé Hell Miksa, hanem mert rátermettnek tartotta őt. (Tehát C. Vladár Zsuzsa nem vallja a Kontler által vélelmezett álláspontot a nyelvészeti kutatások inspirációjára.) Sajnovics a *Demonstratio*-ban „bevallja”, hogy csillagász lévén nem kompetens a nyelvhasználat kérdésében, de anyanyelvi kompetenciája lehetőséget adott erre. Sajnovics kitűnően tudott latinul, alapvetően ismerte a grammatikai leírás mikéntjét és a terminológiát. A tudományos munka módszertana és a szakirodalom keresése nem okozott neki problémát, tudott hivatkozni, adatokat keresni, kezelni és értékelni. Ily módon „a *Demonstratio* maga is egy természettudományos módszertanú kutatás és közlemény” (51). A továbbiakban a szerző végigvesz néhány nyelvészeti művet, amelyet Sajnovics biztosan ismert: Szenczi Molnár Albert 1610-es magyar nyelvtanát és latin–magyar szótárát, Pereszlényi Pál 1682-es grammatikáját, a korábban már említett Marcus Wöldike munkáját, amely Bél Mátyás 1734-es cikkére is hivatkozik. Sajnovics a Tsétsi János-féle helyesírási összefoglalót is nevesíti a *Demonstratio*-ban. Ezek a művek nem egyforma súllyal szerepelnek. Vladár által betekintést nyerünk a magyar ortográfia történetébe, a nyelvtani gyökök (szótövek) fogalmába, a szóelemző és kiejtés elve szerinti helyesírás különbségeibe, valamint rámutat arra az ellentmondásra, hogy Sajnovics a szóelemző helyesírást tartja helyesnek (elvben) a *Demonstratio*-ban, a példákat azonban a kiejtés elve szerint adja közre. Sajnovics állításával ellentétben az akkori magyar ortográfia nem volt egységes, pedig annak egységes voltára hivatkozva vallotta, hogy a magyar helyesírás alkalmasabb a számik nyelvének leírására, mint Knud Leemé. Az összefoglalásban pedig konkrétan leszögezi, hogy a *Demonstratio* az „expedíció véletlenül kiemelkedett mellékterve volt” (58).

A következő tanulmány Kelemen Ivett *Az északi számi lelkész, Anders Porsanger jelentése Sajnovics Jánosról és a magyar helyesírásról* című cikke (61–74), melyben az első diplomás számi és Sajnovics koppenhágai nyelvmestere, a címben is szereplő Porsanger életébe is betekintést nyerünk. Ő volt az a személy, akit a Missziós Kollégium felkért Sajnovics nyelvészeti

vizsgálatainak segítésére. Porsanger véleményét egy hétoldalas levélben foglalta össze, s a tanulmány fő része e levélben leírtakat mutatja be. Porsanger a Trondheimi Katedrális Iskolában és a Koppenhágai Egyetemen végzett tanulmányai után Knud Leem nyelvmestere kívánt lenni. Felettesei is ezt szerették volna, de a fiatalembernek anyagi megélhetés után is kellett néznie, ezért több munkát is elvállalt. Közben érdemi munkát végzett Leem *Lexicon Lapponicum Bipartitum* című szótárának készítésében, valamint a Seminarium Lapponicum adjunktusa is volt. Porsanger előrelépésként élte meg, amikor Sajnovics mellé rendelték segítőnek. A jezsuita a számít egyenrangú félnek tekintette, kölcsönösen tisztelték egymást. Porsanger lelkesen fogadta a számi helyesírás megújítását kitűző vállalkozást, bár eleinte szkeptikus volt a magyar helyesírás alkalmazásával szemben. A hétoldalas jelentésben azonban részletekbe menően láthatjuk, hogy a magyar helyesírással szemben fokozatosan megengedőbb lett, és a Sajnovicssal közös munka során csak azokkal a nyelvi változtatásokkal szemben elutasító, amelyeket ő mint számi tudós nem tart hasznosnak. A tanulmány bemutatja Porsanger szemszögéből az új ortográfiát, külön kitérve a magánhangzókra, a diftongusokra, az *i*, *í* hangokat jelölő magánhangzók kérdésére, a mássalhangzókra, a fokváltakozásra (amellyel Porsanger szerint Sajnovics nem igazán foglalkozott), a monoftongizációra, valamint hogy miért nem tartja egyáltalán megfelelőnek a finn helyesírást, annak ellenére, hogy közelebbi rokona a száminak: az ugyanis nem tartalmaz szibilánsokat. A munka gyümölcse, egy többnyelvű számi szótár valószínűleg kéziratban maradt, de nem tudni, megvan-e még valahol. Reméljük, hogy a jövőben még előkerül.

A következő tanulmány néprajzi szempontból vizsgálja a *Demonstratio* recepcióját. Mészáros Csaba *Az idegenség és az azonosság sémái, valamint Sajnovics János Demonstratiójának kritikai fogadtatása* című tanulmánya (75–102) olyan lényeges szempontokat világít meg, amelyek segíthetnek megérteni Sajnovics művének hűvös fogadtatását. A tanulmány a fogadtatás szempontjából két szempontot vesz számba: 1) a nép/nemzet és nyelv fogalma közötti kapcsolat tisztázatlansága nehézkessé tette a vitát a nyelvrokonság kérdéséről, 2) nem voltak olyan eszközök, „amelyekkel a népek közötti azonosságok és különállások megállapítása mellett kellő figyelemmel lehetnek volna a hasonlóságok és eltérések komparatív megadására a kutatók” (76). A korabeli viták keverték a nyelvrokonság és vérrokonság fogalmát, amely óriási félreértésekre adott lehetőséget. A tanulmány szerint ez azonban több, mint tudomány és áltudomány harca, „nem gyümölcsözőnek” (92) nevezi ezt a felfogást. A tanulmány a néprajzban használatos Völkerkunde, azaz az idegenség bemutatására használt módszert vázolja fel, történeti ele-

meket is felvillantva a cári Oroszország és a gyarmatbirodalmak példáján keresztül. A felfedezők leírásaiból a primitív és orientális másság paradigmái látszanak kiviláglani, melyek a szembenállást hangsúlyozták a fejlett európai anyaország és a fejletlen kultúrák között. Sokszor az európaiság teljes kontrasztjaként ábrázolták az őslakókat. Nem volt ez sokkal másképp a számikkal szemben sem. A helyzetet rontotta az a téveszme, miszerint a finnek és a „halzsíros” számik nem lehetnek még nyelvrokonaink sem, mivel nem értik meg egymást a magyarokkal, holott Sajnovics a *Demonstratio*-ban is leszögezi, hogy ez az állítás hamis. Itt jönnek képbe a szerző érvei amellet, hogy ez jelenség két forrás csoport és két séma, az azonosság és másság sémáinak konfliktusokkal terhelt egymás mellett élése. Nagyon fontos ugyanis, hogy a két séma alkalmazói mit hangsúlyoznak: a másságot vagy a hasonlóságot.

Tamás Ildikó tanulmánya zárja a kötetet (*A számi viselet szerepe a kortárs vizuális kommunikációban*, 103–126). A számi ma is élő és revitalizálódó büszke nép. A tanulmány illusztrációi segítenek elmélyedni a kortárs számi képzőművészetben. Az elnyomás korszakának rövid leírásával indít a szerző, amelynek idejében a számi kulturális jegyek, a népviselet, a motívumok, a jojkálás zárt ajtók mögé szorultak vagy teljesen kivesztek a számik gondolkodásából. Miközben a megbélyegzéssel és diszkriminációval küzdöttek, a számikról való külső leírásokban az „egzotikum” látványosan kiemelkedik. A „történelem nélküli nép” bélyegének ellenére turisztikai látványosságként is tekintettek a számikra olyan értelemben, hogy egy, a közép-európainál „fejletlenebb” sarkvidéki nép meglátogatása egyfajta időutazás: így éltek eleink. A leírások azonban a sarkvidék részeként ábrázolják a számikat, és nem a sarkvidék birtokosaiként. Ezen emelkedik felül a kortárs számi művészeti mozgalom. Felismerték, hogy a számiság markáns jellemvonásai kezdenek feloldódni, a fiatalok városokba költöznek, a hagyományos kultúra, kézművesség professzionalizálódott. A hagyományok elmélyült ismerete csak egy szűk, de tudatos réteget jellemez. Ennek szimbóluma a *duodji*, amely a számi kulturális és kézműves javak általános megnevezése és egyszersmind védjegye. Erre azért is volt szükség, mert a piacot ellepték az álszámi termékek, anyagi és szellemi veszteséget okozva a számi művészeknek. A számi művészetben kialakult egyfajta „mainstream, amelyhez minden számi művész ösztönösen igazodott” (112). A számi zászló uralkodó színei, a jojka felélesztése, a direkt és sokrétű szimbolika használata etnikai és politika szerepvállalás is. A cikkben említésre kerül Nils-Aslak Valkeapää, a jojka modernizálója, Arvid Steen grafikus és fotográfus, Hans Ragnar Mathisen költő és festő, valamint a Suohpanterror nevű számi művészeti mozgalom névtelen,

ám politikailag erős aktivitást mutató művészeinek munkássága is. Ezek mind arra utalnak, hogy a számi revitalizáció sikeres.

Azt gondolhatnánk, hogy egy 250 éves műről és Sajnovics János munkásságáról már nem sok újat lehet mondani, de ők tévednek. Bizonyíték erre ez a kötet.

LUDVIG ÁDÁM

DOI: 10.52401/fud/2024/20